

A RÓMAI KATAKOMBÁK.

A «Földalatti Róma» tanuságtétele.

Irta *Artner Edgár* egyetemi magántanár.

«Dirupta est terra sub pedibus eorum,
et aperiens os suum, devoravit illos.»

(*Num. 16, 31, 32.*)

MIKOR kevéssel a XVI. századi hitújítás kitörése után a keresztény régiségtan megszületett, akkor a világ még alig sejtette, hogy ezek a szerény kezdetek fogják letörni a reformáció egyik legveszélyesebb fegyverét. A protestáns hitvitázóknak az volt egyik leghatásosabb érvük az egyház támadásában, hogy az letért az evangéliumi útról, eltávolodott tanításában és szertartásaiban, meg szervezetében az Üdvözítő által lerakott alapoktól és hogy ők, a reformátorok fogják majd helyrehozni ezt a hibát, ők fognak visszatérni az apostoli kor felfogásához, ők fogják feltámasztani az őskereszténységet az «elkorcsosult és megromlott» Egyház helyébe. Azonban 1578 május 31-én Rómában a Via Salaria mentén egy épülő ház alapjainak kiásásánál az egyik munkás csákánya alatt beomlott a talaj és ennek a gondviselésszerű eseménynek, mely ismét a rég elfeledett katakombák felé fordította az érdeklődést, az lett a végső következménye, hogy a hitújítók említett állításai alól is kicsúszott a talaj, mert az ott felfedezett úgynevezett Jordanus-katakomba után sorban föltárt földalatti temetők a katolikus egyház igaza mellett a bizonyítékoknak olyan tömegét hozták napvilágra, hogy amellet megsemmisülnek a protestánsok aggályoskodásai.

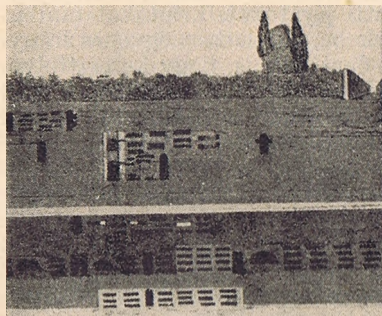
Mielőtt egy röpke bepillantást nyujtanék e bizonyítékok rengetegébe, előbb pár szóval el kell oszlatnom azt a homályt, amely a katakombák lényege körül szélteben tapasztalható. Azt gondolják ugyanis legtöbben, hogy ezek a földalatti temetkezőhelyek az üldözések idején tartózkodóhelyei voltak a keresztényeknek, vagy legalább is állandóan ott tartották vallásos összejöveteleiket. Ez tévedés. Aki csak egyszer is járt ezekben a szűk és nyirkos sikátorokban, az mindjárt belátja e feltevés valószínűtlen voltát. Lakóhelyül vagy hosszabb tartózkodás céljából nem választhatta volna senki a katakombákat életének, egészségének veszélyeztetése nélkül. Ezeknek egyetlen célja, amiért keletkeztek is, az odavaló temet-

kezés volt. Ismét más kérdés, hogy mi célból választották a keresztények a temetésnek ezt a módját és hogy ők kezdték-e ezt a módot. A kérdés első részének megértéséhez tudnunk kell, hogy abban az időben, amikor a kereszténység első hajtásai Rómában mutatkozni kezdtek, ott általában a halottégetés divott a pogányoknál. Az elégetett holttestnek hamvait hamvvedrekbe téve az úgynevezett columbariumokban helyezték el, amilyenek maradványai ma is szép számmal láthatók. Hitbeli őseink természetesen már akkor is irtóztak ettől a kegyeletsértő szokástól, amely már csak azért is kihívta ellenkezésüket, mert ellenkezni látszott a föltámadásba vetett reménnyel. Az ő és más ezidőben elterjedő keleti kultuszok hatására vihető vissza, hogy az Antoninusok korában azután már maguk a pogányok is elhagyták a halottégetést és ettől az időtől datálódhatnak azok a szép domborműves szarkofágok, melyek elég nagy számban maradtak ránk a birodalom minden vidékéről. Tehát első időben, mint láttuk, a keresztények nem alkalmazkodhattak pogány kortársaikhoz a temetés módját illetően, épen azért más megoldáshoz kellett folyamodniok. Erre kínálkozott is nekik példa a városon kívül már ezidőben meglévő zsidó temetési formában, amely úgy történt, hogy a szegényebbek a földbe vájták a holtak befogadására szükséges üregeket, melyek nyílását azután kólappal, vagy később tégladarabokkal zárták el. Ez a temetési mód már csak azért is alkalmasnak látszott előttük, mert teljesen megegyezett Krisztus Urunk sírjával, melyet arimathiai József szánt neki. Minthogy a XII. táblás törvény szerint a város belsejében úgysem volt szabad temetkeznie senkinek, azért ehhez a már meglévő módszerhez folyamodtak, mely azután náluk igen bevált. Csak egészen röviden vázolom, hogy miként keletkezett a legtöbb katakombák Róma környékén. A városból, mint tudjuk, minden irányban jól gondozott műutak, az úgynevezett consularis utak vezettek ki, melyek mentén az előkelő patriciusi családok szőlői, kertjei és villái, majorságai voltak. Már a főpostolok működésének eredményeképpen több család, mégpedig a legelőkelőbbek közül, megtért és miként pogány kortársaik az ő columbariumaikat, úgy viszont ők síremlékeiket az említett birtokokon építették meg. A család tagjain kívül természetesen hozzátartozóiknak, háznépüknek, sőt felebaráti szeretetből nem ritkán hitsorsosaiknak is megengedték, hogy halottaikat ide temessék. Mikor azután nem egy e híres emberek közül vértanuságot szenvedett, akkor már a vallásos kegyelet is sarkalta a híveket, hogy e kiválasztottak közelében hajthassák fejüket nyugalomra és különösen akkor indult meg az ilyen folyamat, mikor egy-egy ilyen családi sírboltot az egyháznak adományoztak.

Az ilyen családi sírboltok nagy előnye volt, hogy a magánjog védte azokat, mint «sacer» és «religiosus» helyeket, melyeket nem

volt szabad megszentelteleníteni. Itt tehát a halottak is és hozzátartozóik is biztonságban érezhették magukat és valóban igen ritkán, csak a legkegyetlenebb üldözések idején fordult elő, hogy a császárok ezt a jogot is megvonták a keresztényektől és megtiltották a sírok látogatását, vagy épen megtámadták itt őket. Kőfallal vagy legalább cippusokkal (sírköszörű tömbökkel) kerítették körül a kis birtokot, melynek az útra nyíló részén rendszeren kis lugasszerű épület állott. Közélemben volt a kút és néha házacská is. A lugastól nem messze nyílt a családi sírbolt lejárata, amely kezdetben mindössze egy tágasabb földalatti helyiség volt és amelyet cubiculumnak neveztek. Mikor ennek falai csakhamar megteltek sírokkal, akkor belőle kiindulva földalatti járatokat, kriptákat (ambulacrumnak is nevezzük ezeket) ástak be, kezdetben egyenes irányban, majd pedig a szükség rávitte őket arra is, hogy keresztfolyosókkal használják ki a rendelkezésükre álló helyet, hiszen a föld alatt sem volt szabad tovább terjeszkedniök, mint ameddig a föld feletti birtok megengedte. Ezt a fúrást-faragást a föld alatt kiválóan megkönnyítette az a körülmény, hogy Róma környékének talaja tuffás, amely vörösbarna kőzet amellet, hogy könnyen vájható, nagy szilárdsággal is rendelkezik. A temetés maga úgy történt, hogy a halott befogadására hosszúkás üregeket készítettek e folyosók oldalában, kisebbeket, nagyobbakat, aszerint, hogy milyen volt épen szükséges és azután a lepedőbe burkolt holttestet ebbe az úgynevezett locusba (később a régiségtan loculusnak nevezte el) helyezték, míg melléje a keletkező szag ellensúlyozására és a bomlás meggátlására különféle fűszereket helyeztek. Balzsamozás az eddig feltárt sírok egyikében sem tapasztalható, de Bosio, de Rossi és más kutatók még éreztek egyik-másik loculus felbontásakor illatot, amely ebből az említett primitív eljárásból származott. A sír nyílását kőlappal, vagy még gyakrabban téglalapokkal falazták be és vagy a friss vakolatba karcolták, vagy a fedőlapba vésték a halott nevét, egyes fohászokat és későbbben mindegyre szaporuló adatokat, a halott korát, életkörülményeit, a halál okát, a sír vételét stb. illetőleg, amelyek a keresztény felirattudománynak kiapadhatatlan forrását alkotják és mind kortörténeti, mind pedig főképen hittudományi szempontból páratlan beccsel bírnak. Ezekről tudniillik senki sem mondhatja, hogy valamiképpen célzatosság vezette volna szerkesztőjüket, hanem a bennük megnyilatkozó felfogás hű és letagadhatatlan tükré koruk hitének és a hívők meggyőződésének. A tehetősebb hívek nem elégedtek meg a folyosók falával, hanem külön cubiculumokat ásattak elhunytaik részére. Ezek a helyiségek nem ritkán elég tágasak voltak és legtöbbször szimbolikus freskók fedik falaikat. A sírfeliratok után ezek ábrázolatai szolgáltatják a legbőségesebb forrást az őscsükház hitének és szokásainak megismeréséhez. Ilyen díszes sírkamrákat készítettek

a hívek nagyobb vértanúik földi maradványainak befogadására is, ahol azután a vértanuság, amint ők nevezték: natalitium, azaz a mennyország számára való születés napján évenként összegyűltek és a sir felett bemutatták a legszentebb Áldozatot. Ugyanezt a holtak lelkiüdvéért is megtették a hozzátartozók a halál évfordulóin és más alkalommal is, úgyhogy ezek voltak a szorosan vett katakombai istentiszteletek, mert a rendes helye a Szentmise bemutatásának már ezidőben is a városon belül, az úgynevezett domus ecclesiae volt, azok a magánházak, melyeket egyes megtért előkelőségek az egyháznak adományoztak és amelyek a legrégibb római bazilikák ősei voltak. Nagy ritkán volt olyan heves az üldözés, hogy csak a katakombákban lehetett a híveknek összegyülekezniök, amikor itt aránylag biztonságban lehettek, ha csak kémek árulása föl nem fedte rejteköket és nyomra nem vezette az üldözőket. A katakombák ugyanis idők folytán egész kis földalatti birodalommá nőttek, amennyiben az első réteget betelítve újabb és újabb emeletet kényszerültek ásni mindig lejjebb (néhol négy emelet is előfordul 25 méter mélységig), azután a szomszéd nekropolisok összeértek, egymásba lyukadtak, minek következtében a sír-

A Callisto-katakomba keresztmetszete.

Egymásalatti katakombajáratok loculusokkal és arcosoliumokkal.

ásókon, az akkor egyházi rendet képező fossorokon kívül, akik egész életüket ebben a működésben töltötték, senki sem ismerte ki már magát bennük.

Meg kell még említenünk, hogy a keresztényeknek már az üldözések korában nemcsak Keleten, hanem magában az örök városban is voltak földfeletti temetőik is, hiszen például szent Péternek és az első két század pápáinak sírjai a nerói cirkusz közelében, a vatikáni dombon, szintén szabad ég alatt voltak, míg csak Heliogabalus császár a vidéket át nem alakította. Azonkívül is voltak más földfeletti keresztény temetők Rómában és viszont — bár gyér számmal — pogányok is temetkeztek katakombaszerűleg. Zsidó katakomba szintén három vagy négy került eddig napfényre, úgyhogy a katakomba nem tekinthető keresztény specialitásnak. Az üldözések megszűntével is megmaradtak e vértanúk vérével megszentelt helyek a hívők kegyeletében és több mint egy századig továbbra is temetkeztek ide a hívek, akik olykor nagy árakat fizet-

tek a fossoroknak, hogy valamelyik tiszteltebb vértanu sírja közelébe juthassanak. Mikor azonban a népvándorlás viharai egyre jobban kezdtek veszélyeztetni Róma környékét, akkor a pápák jobbnak vélték az ereklyéket védettebb helyre, a város belsejében levő templomokba szállíttatni. Ez volt okozója annak a körülménynek, hogy a IX. század óta a katakombák, melyeket pedig a zárúndokkönyvek tanúsága szerint még a megelőző két században is messze földről nagy tömegek látogattak, feledésbe mentek és csak mindössze négy katakombába került ki ezt a sorsot. Mint említettük a Jordanusok sírjának felfedezése terelte rá ismét a figyelmet a XVI. században a «földalatti Rómá»-ra és csak Bosio Antalnak és társainak kitartó (nemritkán életveszélyes) munkája, melyet többek közreműködése után a mult században Giovanni Batt. de Rossi tetőzött be és amely a pápák áldozatkészsége folytán egyre folyik, ez adta vissza újból a kereszténységnek eme felbecsülhetetlen értékeit.

Mivelhogy nem lehetséges itt Róma eddig feltárt 33 katakombájának ismertetése, a száraz felsorolásból pedig az olvasónak vajmi kevés haszna volna, azért úgy gondolom, a katakombafestészet két főtémája, az Oltáriszentség és a Madonna-ábrázolás kapcsán iparkodom közelebb hozni lelkünket a katakombák világához.¹

a) Az Oltáriszentség a katakombafestészelben.

Az üldözések korában tudvalevőleg a régi keresztények nem nyilváníthatták szabadon hitüket és annak titkait. Ezért szimbolumokhoz folyamodtak. Míg ugyanis a szimbolumok egyfelől a hívők előtt ismeretesek lévén, kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy azokban a célzott vallásos érzelmeket felébresszék, addig másfelől a pogányok semmit sem értettek belőlük és így vagy értelem nélkül való ornamentikának nézték, vagy legjobb esetben ezek által felkeltett kíváncsiságuk sok esetben megtérésük kezdetévé lett.

Ha már most a legméltóságosabb Oltáriszentség ábrázolataira térünk át, e téren is a legrégebbek a jelképesek csoportjába tartoznak. Ha először is egy általános pillantást vetünk az ide tartozó képekre, azt fogjuk észrevenni, hogy ezek nagyjában két csoportra oszthatók aszerint, hogy szimbolizmusukat honnét merítik. Legkézenfekvőbbnek látszik a szentírási előképekhez való fordulás és tényleg az ókeresztény katakombai eucharisztikus freskók túlnyomó részben ezt a forrást használják. Azonban sajátságos jelenség, hogy a ránkmaradt emlékek közül ép a legrégebbek nem e

¹ A legnevezetesebb és könnyen megközelíthető katakombák leírását lásd szerző idevágó cikkében: Római Utikalauz (Pallas kiad. 1925.) 73–99. old. A sz. Sebestyén-bazilikáról mondottakhoz (u. o. 95. old.) megszívlelendők az itt következők.

csoportba tartoznak, amennyiben szimbolumaik függetlenek a Szentírástól.

A Lucina-katakombában az egyik fülke falait két szimmetrikusan elhelyezett freskó ékesíti, melyeket bár erősen kikezdett az idő — mint a katakombai képeket általában — de amelyek mégis kimondhatatlanul becsesek ránk nézve, mert tiszta szimbolizmusukkal napnál fényesebben beigazolják az első keresztények hitét az Oltáriszentségben. A freskók ugyanis a legelterjedtebb ókeresztény jelképet, a Krisztus Urunkat szimbolizáló *halat* hozzák a kenyérrrel és borral a rajzolási technika által elérhető legbensőbb összefüggésbe. Zöld alapon két hal látható és ezek hátán, vagy mások megfigyelése szerint: megett, mindenesetre azonban teljesen egybefüggőleg a kenyereskosár, illetőleg üvegedény borral. Hogy a hal, az Ichthys, a katakombáknak egyéb jelekből is kimutathatólag tisztán keresztény traktusában az édes Üdvözítőt jelenti, az nem szorul bizonyításra, legfeljebb az okozhat egy kis nehézséget, hogy miként lehet a kenyereskosárban és üvegedényben az Oltáriszentség színeire ismerni. De ez a kétségünk is mindjárt eloszlik, ha meggondoljuk, hogy az ókeresztények tényleg kosárba gyűjtötték össze a Szentmiseáldozatra felajánlott kenyereket és ugyancsak kosárban őrizték consecratio után is az Eucharistát, így vitték például a betegekhez, sőt az üldözések

«Ichthys» a kenyérrrel és borral.
(Lucina-katakomba.)

alatt, mikor a hívők sokszor igen hosszú ideig meg voltak fosztva a legszentebb Áldozaton való részvételtől, még otthonaikba is, nehogy elfogatván nélkülözzék a vértanu lelki erejének legfőbb forrását, a szentáldozást. A szent Vért pedig fa, kristály és a legjobb esetben üvegedényekben őrizték. Ezt részben szegénységük is indokolta, de meg az üveg akkor még elég ritka és így sokkal értékesebb volt, mint napjainkban.¹

A halnak a kenyérrrel és borral való kapcsolata az ókeresztény gondolkodásmód szerint nem jelentett kevesebbet, mint Jézus Krisztusnak, az Isten Fiának, a Megváltónak (*Iésos Chrétos Theoy Yios Sótér*: Ichthys, magyarul: hal, a közismert akro-

¹ Hogy nemcsak az üldözések nyomorúsága készítette e szokásra hitbéli őseinket, azt a IV. sz. végén élt sz. Jeromos szavai is igazolják, aki egy helyen így nyilatkozik: «Senki sem gazdagabb annál, aki az Úr testét fonott kosárban és vérét hordozza üvegben».

stychon szerint) a kenyér és bor színei alatt való valóságos jelenlétét.

Már előbb említett felosztásunk második csoportjával van némi vonatkozásban az a két ábrázolat, mely a Callisto katakombában híres szentségi sírkamráiban látható. Azonban mivel a Szentírásra való utalás, mint azonnal látni fogjuk, még igen burkolt formában jelentkezik, viszont pedig a szimbolizmus világos, azért e csoport keretében emlékezünk meg róluk. Mindkét kép csekély különbséggel ugyanazt a jelenetet ábrázolja és mindkét helyen, ahol előfordul, ugyanannak a képsorozatnak egy-egy láncszemét alkotja. E képeken a középhelyet az áldozati oltár, a római régiség-tanból jól ismert tripós (három lábú asztalka) foglalja el és rajta mindkét esetben ismét kenyér és hal vehető észre. Már magábanvéve így is világos lenne a jelentés: az Ichthys kenyér színében az áldozati oltáron. Azonban ezzel a kép alkotója még nem elégedett meg. Az egyik esetben ugyanis a csodálatos kenyérszaporításra emlékeztető hét kosárral veszi körül az oltárt és így egy közismert szentírási előképpel támasztja alá a jelentést, míg a másik helyen már csaknem az áldozati aktus reális ábrázolásához jut

Szentmiseáldozat bemutatása.
Freskó a Callisto-katakombában.

el, mikor az oltár mellé, annak jobboldalára egy férfiúi alakot fest, aki kezeit áldólag terjesztia kenyér és hal fölé. Az archaeológusok teljes joggal az átváltozás pillanatát ismerik fel e jelenetben és a laikus előtt is csak a kép baloldalán álló széttárt karokkal imádkozó női alak komplikálja a helyzetet. Az előtt ellenben, aki az ókeresztény szimbolikában járatos, ez nemcsak, hogy nehézséget nem fog okozni, sőt inkább újabb és minden kétséget kizárólag be fogja igazolni ennek a képnek eucharisztikus jellegét. A női orante-nak ugyanis csak kétféle jelentése jöhet itt tekintetbe. Vagy a megholtak elszállt lelkét akarja feltüntetni, vagy az Üdvözítő jegyesét, az Egyházat jelképezi. Első esetben gyászmisével volna dolgunk, ami nem épen lehetetlen, hiszen sírkamrában van a kép, ahol az eltemetettek halálának évfordulóján mindig szoktak volt bemutatni engesztelő Szentmiseáldozatot. De azért mégis tetszetősebb a másik felfogás, mely az orante-ban a Szentmisét bemutató Egyházat ismeri föl, amelyet egyebütt is ábrá-

zoltak e korban hasonló szimbolum alakjában. (Például a legrégebb bazilikák mozaikjain.)¹

Ha végül még egy futó pillantást vetünk a környező képekre, akkor is csak a már megalkotott véleményünk igazolását fogjuk találni, mert vajjon mit jelenthetne mást a keresztség és a szentségi vagy túlvilági lakoma (erről legott fogunk hallani) között az áldozati oltár az Ichthysszel és Kenyérrel, mint a mennyei Eledelt, mely a keresztség vizében megtisztultakat táplálja az örök életre. Azonkívül a sírkamra szemben levő falán e képeknek megfelelőleg ószövetségi előkép gyanánt ott látható még Ábrahám áldozata.

Ezek után áttérhetünk a második csoportnak, azaz a Szentírásból merített szimbolumoknak ismertetésére. Miután már az eddigiekben is nem eggyel ezek közül volt alkalmunk megismerkedni, ez a fejtegetés sem fog sok időt igénybe venni. Így már látuk Ábrahám áldozatát, mint az eucharisztikus áldozat előképét. Hasonlóképpen a csodálatos kenyérszaporítást jelentő hét kenyérsósár is ismeretes előttünk. Ha azután ezekhez hozzászámítjuk még a mannaszedésnek és a kánai menyegzőnek ritka és különböző eucharisztikus étkezéseknek gyakorta előforduló ábrázolatait, akkor készen is vagyunk a szentírási szimbolumok felsorolásával. Ez utóbbiaknál, melyek kivált a III. században fordulnak elő mind sűrűbben, jellegzetes, hogy mindig hal látható az asztalon. Ezzel akarták ugyanis az étkezés eucharisztikus jellegét kidomborítani és azt megkülönböztetni más lakomától, s e t tekinthetjük az Oltáriszentség jelképes ábrázolásának.

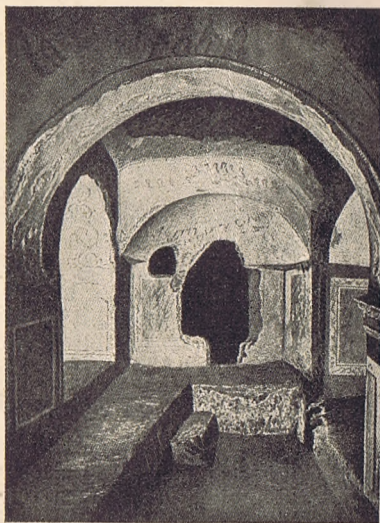
Ebben a korban általában nem igen szerettek reális módon ábrázolni dolgokat és eseményeket, hanem inkább a művésziesebbnek és szellemesebbnek vélt szimbolizmushoz folyamodtak. Azonban van mégis egy kép a Priscilla-katakombában, amelyek igen megközelíti a való ábrázolását. Lakomát tüntet fel ez a freskó is, amely természeténél és fontosságánál fogva nem sorozható az eddig tárgyalt eucharisztikus festmények egyik csoportjába sem. Nem túlozunk, ha az Oltáriszentség-ábrázolatok között ezt tekintjük az ókeresztény katakombai festészet klasszikus helyének.

¹ Tudnunk kell ennek megértésére, hogy a Szentmisének elsősleges és másodlagos bemutatóit különbözteti meg a hittudomány. Fő- vagy elsősleges bemutató maga a legfőlségesebb Áldozat alapítója, akitől annak minden ereje és kegyelme származik, t. i. az Úr Jézus Krisztus. Másodlagos bemutató, akire az Üdvözítő az utolsó vacsorán erejét átruházta, az egyház, amelyik kiválasztja és felszenteli papjait, akik azután részint Krisztus Urunk nevében (gondoljunk az átváltozásra, ahol a pap nem azt mondja: Ez Krisztus teste, hanem teljesen annak személyében szól: Ez az én testem stb.), részint az egyház nevében (azért kezdi így a közimákat: Oremus = könyörögjünk), részint pedig saját nevükben is (pld. a kenyér felajánlása. csendes ima stb.) mutatják be az Újszövetség örök áldozatát.

A Priscilla katakomba egyike a legrégebb és legterjedelmesebb földalatti temetkezőhelyeknek. Régiségéről talán elég lesz emnyit megemlíteni, hogy már szent Péter is látta e katakombát, sőt keresztelt is benne és az üldözés idején többször menedéket talált rejtekeiben. Ennek a nagy multra visszatekintő helynek egyik legdiszesebb részében, az úgynevezett Cappella Greca-ban,¹ a főhelyet foglalja el a kérdéses kép. Maga a viszonyokhoz képest eléggé tágas cubiculum, közel a katakomba bejáratához, a régészek közt kialakult legáltalánosabb felfogás szerint az agapé megtartására szolgált, mellyel a legrégebb időben a legfőbb Áldozat bemutatása kapcsolatos volt. A kápolna gazdag freskódíszei mind szentírási jeleneteket ábrázolnak, melyek között a legjobb állapotban épen a minket érdeklő freskó maradt fenn. Mint mondtuk, a cubiculum főhelyén, a bejáratnál szemben levő arcosolium íve fölött először is egy holdsarló alakú asztal körül hét letelepedett személyt látunk. Ha csak felületesen szemlélünk a képet, akkor ezt is a már említett szentségi lakomák egyik változatának tarthatnánk. Azonban közelebbről vévén szemügyre a jelenetet, rögtön egészen lényeges különbséget fogunk észrevenni rajta. Így mindjárt baloldalt az első személy különös mozdulatával hívja fel figyelmünket. Két karjál ugyanis előrenyújtja és kezeiben épen megtöri a kenyeret. Előtte az asztalon pedig félreismerhetetlenül tisztán ott látható a kehely is. A többi hat résztvevő közül öt férfiú, az utolsó ellenben nő, mégpedig «velato capite», letakart fővel, amint az ősegyház előírása szerint a nőknek megjelenniük kellett az Istentiszteleteken. Az asztalon a kelyhen kívül a már ismert jelképes értelmű kenyér és hal, mégpedig öt kenyér és két hal, míg a képnek két oldalán folytatatosan három, illetve négy, tehát összesen hét kenyérkosár egészíti ki a jelenetet.

Nem szükség sokáig szaporítani a szót, hiszen a képnek min-

A «Cappella Greca» a Priscilla-katakombában.

¹ Felfedezői nevezték el így e sírkamrát a benne talált két görög feliratról.

den egyes része önmagáért beszél. Egyesülve találjuk itt jóformán mindazokat az elemeket, amelyeket az eddig bemutatott ábrázolatokon külön-külön láthattunk. «Együtt van itt test és vér», együtt van az előkép: a csodálatos kenyérszaporítás öt kenyere, két hala és hét kenyérkosara, a jelzettel: együtt van az ígéret a beteljesedéssel. Sőt majdnem azt is mondhatjuk, hogy e képen a szimbólum is egyesül a realitással, amennyiben a kenyér és hal, mint az előzőekben láthattuk, az őskeresztényeknél eucharisztikus jelkép is volt egyúttal. Az egész jelenet pedig úgy, ahogy van, szeretetlakomára összegyülekezett hívőket ábrázol, amint az étkezés végeztével a pap bemutatja a legszentebb áldozatot és «megtöri a Kenyeret» az édes Üdvözítő példájára és meghagyására: «Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!» Ha figyelemmel olvastuk az Apostolok cselekedeteinek könyvét, akkor észrevehettük, hogy itt a Szentmise legrégebb említésénél is ezen a néven fordul elő: «fractio panis», azaz kenyértörés.¹

A legnagyobb hálával tartozunk az isteni Gondviselés iránt, hogy számunkra ezt az értékes képet megőrizte. A II. század közepéről, szent Justinus vértanu és hitvédő apologiájából ismerjük a Szentmise legrégebb leírását és íme most már ugyanebből a korból van egy képünk is, mely ennek a leírásnak lényegileg megfelel. Tagadni szeretne volna a hitetlenség az őskeresztényeknek az (I)táriszentségben való hitét, azonban az édes Jézus mintegy egykorú illusztrációt csatolt az őkeresztény irodalomból merített érvek mellé.

b) *A Boldogságos Szűz tisztelete a katakombákban.*

Vitatott hittétellé vált különösen a XVI. századi eretnokségek föllépése óta a szentek és elsősorban Szűz Mária tisztelete is, mely utóbbira vonatkozólag az a fölfogás alakult ki protestáns theologiai körökben, hogy az ephezusi zsinat, tehát 431 előtt nem volt általános az egyházban, főként Nyugaton és hogy csak a mondott alkalommal a nestorianusok elítélésével tört el a hivatalos egyház e kérdésben az őskereszténység fölfogásától. Nem tudták ugyan álláspontjukat még *negatív* argumentumokkal sem alátámasztani, de mivel viszont az egyház tanítása mellett elég kevés pozitív argumentumot szolgáltatott az őkeresztény irodalom, ez épen elégséges volt nekik arra, hogy bebizonyítottnak hirdessék tévedésüket. A szentek tiszteletére vonatkozó protestáns álláspont nem volt sokáig fenntartható, mert amint ép a XVI. század óta egymásután föltárt katakombai járatok leletei bőségesen igazolták, a szentek,

¹ Apost. csel. 2, 42, 46. Lásd erről és az agapé-ről bővebben szerző «Az ősegyház kommunizmusa» című munkájában (Sz. István-Társ. 1923.) 47. köv. old.

főképp a vértanúk tisztelete visszanyunk az egyház történetének legrégebbi évtizedeiig. Azonban a Boldogságos Szűzre vonatkozólag

Mária-kép a Priscilla-katakombában.

másképp állott a dolog. Találtak ugyan már ekkor is egy-két képet, amely őt ábrázolta, de ezek leginkább csak a IV. századból vagy még későbből valók lévén, egymagukban nem voltak elég erős

argumentumoknak tekinthetők. A legújabb kutatásoknak sikerült egészen a II. század elejéig visszamenőleg kimutatni katakombai freskókkal az őskeresztények Mária-tiszteletét. Idáig már hűsznál több a katakombai Mária-képek száma, amiből megállapítható, hogy relative igen sokszor ábrázolták Isten Anyját, mert számolnunk kell azzal is, hogy mennyi kép pusztulhatott el, ha ennyi fennmaradt. Az egész meglevő katakombai freskóanyag ugyanis elég szegény a képek számát illetőleg, úgyhogy itt húsz már tekintélyes összeget jelent.

Legtöbbször a kis Jézussal az öleében ábrázolták már e korban is Máriát, akárcsak mai napság és meg kell jegyeznünk, hogy ezek azok a képek, amelyek legbiztosabbak, mert ahol például csak imádkozó női alakot (úgynevezett orante-t) látunk, ha nincs külön felírás, akkor sok esetben nehéz megállapítani, hogy a Boldogságos Szűzet akarta-e feltüntetni a kép alkotója vagy inkább a halott lelkét, vagy végül az egyházat, mert az orante mind a hármát jelentheti. A kis Jézust öleében vagy térdein tartó Szűz környezetét leggyakrabban az ajándékokat hozó napkeleti bölcsek képezik. Máriáról nem maradt reánk valóságos arckép, mint azt egyébként már szent Ágoston is megmondotta a Boldogságos Szűzre vonatkozólag: «Mert nem is ismerjük Szűz Mária arcát».

Lássuk időrendben a nevezetesebb képeket. A legrégebb eddig ismeretes Mária-kép szintén a Priscilla katakombából való. Ez a nagykiterjedésű katakomba a földalatti Rómának egyik legjelentőségtejesebb része, mert nem egy bizonyíték amellet szól, hogy eredete még az apostolok korát is megelőzi és az Acilius Glabriók előkelő patriciusi családjának megtérésével jutott a keresztények birtokába. Ennek a katakombának megegyik legrégebb részében látható a kérdéses freskó, melyet igen megrongált az idő és újabban a gyertyafüst is, de amely még ilyen állapotban is a keresztény régiségtan egyik legértékesebb gyöngyét képezi. A kép stílusa, mely teljesen az úgynevezett pompeii jelleget tünteti fel, azután a hely, amelyen található, a II. század elejét jelölik meg keletkezési kora gyanánt. Az újabb ásatások után ma már a protestáns tudósok is csaknem egyhangúlag ismerik II. századi eredetét.

Hogy a festmény szentkép és különösen, hogy az ábrázolt női alak a kiseddel Mária a kis Jézussal, az a környezetből világosan kitűnik. A kérdéses loculus felett ugyanis a közepén igen rongált, de azért felismerhető állapotban Krisztus Urunk mellképének stukkó maradványait találjuk, a baloldalon pedig e képek pendentéját három orante képezi, egy férfi, egy nő és egy gyermek, akik vagy a halott családját, vagy magukat a sírban fekvőket ábrázolják. A stólában lévő¹ és velummal letakart fejű Mária ülőhelyzetben

¹ A matrónák ruházatának egyik darabja.

van feltüntetve, amint isteni Gyermeke fölé hajlik. Ez utóbbi anyjának karjain nyugszik kis testével befelé fordulva, de fejét a kép nézője felé fordítja. A Szűz feje fölött nyolcágú csillagnak ma már nagyon elmosódott képe vehető észre. A ma dívó magyarázat az archaeológusok között Izaiásnak értelmezi és az «*Ecce virgo concipiet . . .*» (Iz. 7, 14.) képét véli benne felismerni. A csillag ez esetben a mennyei világosság szimboluma lenne, mely e próféta szerint az Üdvözítő születését követni fogja.

Ugyanebben az ősrégi katakombában még több Mária-képet

Mária-kép (jobbra), egy Istennek szentelt szűz avatásának freskóján.
Priscilla-katakomba.

is fedeztek fel. A «*fractio panis*»-ról híres Cappella Grecá-ban a bejáratnál szemben lévő első ív közepén látható epiphania-jelenet korban és jellegben teljesen megfelel az előbb bemutatottnak. A Boldogságos Szűz, ölében az isteni Kiseddel, ülve fogadja a jobbfelől feléje közeledő három mágus hódolatát. Bár egy századdal későbbi eredetű, de az ábrázolt jelenetnél fogva sokkal értékesebb ennél a Priscilla-katakomba harmadik Mária-képe, mely egy díszes freskókkal kifestett és elég ép állapotban fennmaradt cubiculum arcosoliumának hátfalát, tehát a főhelyet foglalja el. A közepén álló orante a legnagyobb valószínűség szerint a sírban nyugvó halott lelkét és talán a jelen esetben őt magát is ábrázolja, mert egészen arcképszerű benyomást kelt. A távlat kivételével művészileg is elég jó kép egy lefátyolozott fiatal leányt ábrázol, ami való-

szinüvé teszi — mert miként azonnal látni fogjuk, ez a freskó egyéb részeinek is megfelel —, hogy egy «virgo velata» sirjánál állunk. A római nők ugyanis csak eljegyzésük, illetve házasságuk után viseltek fátylat (velum) a fejükön, de a keresztények között a III. században már szép számmal voltak olyan szűzek, akik az isteni Bárány jegyességét többre becsülvén minden földi frigynél, ennek jeléül az Egyház színe előtt felvették a fátylat és Istennek szentelve életüket, a női szerzetesi intézmény előfutárai lettek, azzal a különbséggel, hogy nem éltek közös fedél alatt, hanem családjukban maradtak. Az ábrázolat másik két csoportja igen jól beleillik ebbe a felfogásba, sőt annak bizonyítékaul szolgál. Az orante jobbkeze felől ugyanis a «velatio virginis» jelenete tárul elénk egyszerű és világos módon. A püspöki széken, melyhez hasonló kathedrákat nem is egyet találtak a katakombák úgynevezett liturgikus cubiculumaiban, ül a püspök, akinek feje egyébként teljesen a közismert Péter-típust követi, ami igen jellemző körülmény, mert — mint említettük — megbízható adatok szerint szent Péter valóban járt, sőt keresztelt is e katakombában és a püspök egy diakonus segítségével éppen a leplet készül reáteríteni a szűzre, aki kezeiben egy nyitott irattekercset tart, jelen esetben szüzességi fogadalmának kifejezésére. A püspök jobbkezevel eközben a kép baloldalán ülő női alakra mutat, aki kis gyermeket tart a karján. Minthogy ez az utóbbi nő hajadonfóvel van ábrázolva és mint láttuk, a püspök rámutat, mintegy felhívja rá az épenlefétyolozandó szüz figyelmét, nem lehet józanul másra gondolni, mint a Szűzanyára a kis Jézussal, aki a Szentlélek jegyese volt, miként a virgo velata az isteni Bárányé akar lenni és akit a püspök e szent aktusnál a lefétyolozandó szüz elé példaképpül állít. Itt láthatjuk tehát egy képen az őskeresztények nagybecsülését a szent szüzesség iránt és hitüket az Isten anyjának szüzanyaságában. Ez a freskó a Mariologia szempontjából határozottan a legértékesebb az összesek közül, mert Mária szüzanyaságát világosan kifejezi és egyben azt is bizonyítja, hogy már ezydőben is példaképpül adatott a híveknek.

A negyedik Priscilla-katakombai Mária-képet, mely állítólag az angyali üdvözletet ábrázolja, bizonytalan és rongált volta miatt elhagyva, időrendben a Domitilla katakomba két Epiphania jelenete következik. Az egyik a Boldogságos Szűztől jobbra és balra két-két, a másikon csak balfelől, de három mágus van. A mágusok mindenütt a keleti viseletet jellemző frigiai sapkát és rövid köpenyt viselnek, ajándékaikat maguk előtt tartva sietnek a trónon ülő és a kis Jézust karjain vagy térdein tartó Mária felé. Az említett két kép közül az első a III. század végéről való és a négy máguson kívül, mely jelenséget vagy a szimetria törvénnyel, vagy pedig a bölcsek számában ingadozó hagyomány egy külön felfogásával kell magyaráznunk, még annyiban is számot tarthat érdeklődé-

sükre, hogy a szokott és a Szentírásban említett hármast helyett az első kettő halat, a második kettő közül a kép baloldalián lévő pedig kis edényt hoz tálcáján (a jobboldali másodiknak ajándéka elrongálódott). Valószínűleg így akarta a festő összekapcsolni az Epiphaniát az Oltárszentség szimboliumával, mely a hal és edény képében közismert volt az ökeresztény korban. A Callisto katakombában is találunk három májusos III. századi Epiphania jelenetet, mely azonban semmi különleges elemet sem ad hozzá a tipushoz épűgy, mint az előbb említett három májusos domitillai kép, mely utóbbi már valószínűleg a IV. század elejének terméke. Ugyanebből az időből való a Pietro e Marcellino katakomba Epiphaniája is, melyen a Boldogságos Szűz ismét fátyol nélkül jelenik meg, amit nem lehet a festő szeszélyének tulajdonítani, hanem azt kell mondanunk, hogy míg a képek nagyobb számán minden célzat nélkül római matróna gyanánt lefátyolozott fővel ábrázolták Máriát, addig egy-két esetben a nagyobb hittani jártassággal rendelkező festők (talán papi irányításra) így akarták kifejezésre juttatni abbéli meggyőződésüket, hogy «post partum virgo inviolata permansisti». E freskón, mely egy arcosolium főhelyét foglalja el, ismét érvényesül a szimmetria-törvény, még pedig olyképen, hogy a Szűztől kétoldalt csak egy-egy május látható.

Már Nagy Konstantini időből s ármazi a Via Nomentana mentén lévő Coemeterium maius egy arcosoliumának képe, mely igen bájosan ábrázolja a szent Szűzet abban a helyzetben, amint előtte álló isteni Fiát imádja. Ez a kép még arról is nevezetes, hogy a később általánossá lett bizánci Mária-kép típusának legrégebb mintája.

Ezeket a képeket mutattuk be mind jóval az ephezusi zsinat előtti időből, sőt épen a dogmatikailag legértékesebbeket a II. század elejéről, a legrégebb apostoli korig visszanyúló eredetű Priscilla katakombából. Már készen is lehetnénk ezzel, de kiegészítésképpen meg kell még említenünk, amennyiben az előbb mondottak megvilágítására szolgál, azt az V. század elejéről való szép Mária-képet, mely a Commodilla katakombában úgy mutatja be Isten anyját, amint gyöngyökkel diszitett trónuson ül szent Félix és Adauctus között. Ez utóbbi vértanu a sirban nyugvó Turturát ajánlja a Boldogságos Szűz pártfogásába. A vértanuk iránt való tiszteletből aránytalanul kicsire festett Turtura kezében irattekercset láthatunk félig szétgyöngyölt állapotban, ami a régi szimbolika szerint azt jelenti, hogy a halott visszaadja az Úrnak a törvénykönyvet annak igazolására, hogy az abban előírtakat életében hűségesen megtartotta. A jelenet felfogására a traditio és redditio szimboli szolgált mintául,¹ valamint szent Pál szavai: «A hitet megtartot-

¹ A régi egyházban a keresztségre készülő hitujoncok nagyobbjalt Virágvasárnap kapták meg a hitvallást a püspöktől (traditio symboli) es Nagycsütörtökön adták vissza (redditio s.). Lásd «Az egyházi év» 134. és 143. old.

tam». (2, Tim. 4. 7.) A VII. századból a Valentino és a Pamphilus katakombákban is található még Mária-képek, de mivel ezidőben a katakombákba már nem temetkeztek, azért a freskók száma is mind ritkábbá válik. Bizonyító erejük sem nagy már az utóbb említett ábrázolatoknak, mert e korban már nincs mit bizonyítani. Hogy tudniillik az V. században már teljesen általános volt a Boldogságos Szűz tisztelete az egyházban, azt senki sem vonta soha kétségbe.

Bár nem szóltunk még a szarkofágokon található ókeresztény Mária-képekről, valamint a katakombai leleteken, különösen az aranyozott üvegeken levőkről sem, amelyekről újabb tanulmányt lehetne összeállítani és viszont csakis a római katakombákra szorí-

Napkeleti bölcsek.
Callistus-katakomba.

kozunk bizonyítékaink gyűjtésénél, mégis, azt hiszem, elég világosan áll előttünk a tény, hogy Isten Anyját az őskeresztények csakúgy tisztelték, ha talán nem jobban, mint napjaink keresztényei. Hogy röviden összegezzük a Mária-tisztelet régiségtani bizonyítékait, megállapíthatjuk, hogy a régi keresztények a Boldogságos Szűzet Isten Anyjának vallották, őt a legnagyobb tisztelettel trónon ülve ábrázolták, ami egyszersmind hatalmának jelül is szolgált. Példaképpül állították a hívek elé erényeinek követése céljából és pártfogá-

sáért esedeztek. Egyes jelekből világosan kitűnik az őskeresztényeknek Mária szűzanyaságában való hite is. Ha a katakombákban leginkább csak a halottakkal vonatkozásban lévő képeken találjuk is Szűz Mária alakját, nem egyszer például az említett négy mágosos III. századi domitillai képről alapos a feltevés, hogy a hívek nyilvános tiszteletének tárgyát is képezte. E fokozott tisztelet mellett bizonyít végül a katakombai Mária-képeknek, mint nem szorosan vett nekrológikus vonatkozású ábrázolatoknak, aránylag nagy száma.

*

Úgy gondolom, hogyha a hitújítók annak idején ezeket a képeket ismerték volna, egészen másként tanítottak volna az Oltáriszentségről, a szentek és főképen Mária tiszteletéről stb. «Appellasti Caesarem, ad Caesarem ibis!» Hivatkoztak az ókereszténységre, mint amelynek ösvényéről szerintük az Egyház letért. Hát ime, megszólalt az ókereszténység. Megnyitotta méhét a vértanuk vérével áztatott «földalatti Róma» és eltemette az Egyház ellen támadók téves teóriáit.